

PO ČEMU SU HRVATSKI LATINISTI NAŠI?

Pavao Pavličić

Za književnosti s atipičnom sudbinom, kakva je i hrvatska, vrijedi svojevrsan paradoks: čak i ono što je u tim literaturama umjetničko dostignuće i nesumnjiva vrijednost, javlja se redovito kao uzrok tegoba, nesporazuma i dilema. Živeći, naime, u izuzetno nepovoljnim povijesnim prilikama, bez jedinstvenog teritorija i državne organizacije kao podloge, takve su književnosti često bivale suočene s činjenicom da njihovi istaknuti pisci stvaraju u drugim sredinama i na drugim jezicima. Istodobno, međutim — upravo zbog takvih okolnosti — baš je književnost nerijetko bivala jedino uporište nacionalnog identiteta i jedini garant kontinuiteta kulturne tradicije. Ta su dva elementa, naravno, u međusobnoj suprotnosti: visok stupanj povezanosti s drugim nacionalnim kulturama znao je dovesti u sumnju sposobnost literature da obavlja funkciju čuvara tradicije, a istodobno je sama ta funkcija ponekad priječila naše autore da se punopravno uključe u svjetska literarna zbivanja.

Kad se to ima u vidu, jasno je zašto se upravo »imovinski« problemi tako često pojavljuju u svakome razgovoru o povijesti hrvatske književnosti: budući da su naši pisci često stvarali u stranim zemljama i na stranim jezicima, nije neobično što se u vezi s nekima od njih znalo pojaviti pitanje koliko oni doista jesu hrvatski pisci, kao što, s druge strane, nije neobično ni to što su ih narodi na čijem su teritoriju stvarali počeli shva-

ćati kao svoje književnike, kakav je slučaj npr. s Pannoniusom, koga danas Mađari objavljuju kao mađarskog autora. Naravno, osobito se često takva pitanja postavljaju i osobito se lako takvi nesporazumi javljaju upravo u vezi s latinistima, budući da je njihov medij ionako internacionalan, pa se zato doista može učiniti kako — u tim uvjetima — i jest presudna kulturna sredina u kojoj su pisci radili, odnosno jezik na kojem su pisali, a ne njihova izvorna nacionalna pripadnost.

Sam se problem, međutim, nipošto ne može riješiti tako da se pitamo što je čije, niti tako da idemo dokazivati kako je doista naše nešto što nam netko pokušava oduzeti (premda je takvo dokazivanje neki put neizbježno); a upravo je to način na koji je pitanje često znalo biti postavljeno. Mnogo je važnije, mislim, upitati se što status takvih pisaca točno znači za hrvatsku književnost, po čemu je on specifičan i kakva je uopće njihova uloga u našoj književnoj tradiciji. Postave li se stvari na taj način, pokazuje se da je vrijedno potruditi se oko analize statusa naših latinista.

Pri tome je možda dobro krenuti od uvodne naše konstatacije da je taj status — zbog netom opisanih okolnosti — sam po sebi problematičan. Treba se sada upitati zbog čega je tako. U ovome se času može reći da temeljni uzrok toga stanja ima dva aspekta.

Prvi se aspekt sastoji u činjenici da se pripadnost naših latinista hrvatskoj književnosti često osporava (iz različitih razloga), pri čemu je potrebno naglasiti i da ga je razmjerno lako osporiti, daleko lakše nego što bi, recimo, bilo osporiti pripadnost hrvatskoj književnosti Držićevih urotničkih pisama, Marulićeve *Davidijade* ili Slamnigovih pjesama na iskvarenom njemačkom jeziku. Jasno je i zašto: zato što su humanisti — u velikom broju slučajeva — pisali isključivo na latinskome, dok su se o hrvatskome kao o mediju književnosti znali — poput Crijevića — i posve negativno izraziti. Iz toga bi onda proizlazilo da njihov status doista i jest sporan: ako Poljak Conrad jest engleski pisac zato što piše na engleskom i živi u Engleskoj, zašto onda netko drugi — premda podrijetlom Hrvat — ne bi bio npr. mađarski pisac, kad čitav život živi u Mađarskoj, među mađarskim humanistima i tamo — skupa s njima — piše na latinskome? Takva zapažanja znala su naše proučavaoce baciti u dileme i frustracije, a kod ponekoga izazvati i sasvim nefilološku agresivnost.

Drugo, status je tih pisaca sporan i zato što oni nama — kao književnim povjesnicima i kao potrošačima književnosti — neobično mnogo

znače. Znače nam, naime, više, nego što bi bilo primjereno literarnom dometu njihovih djela, a kadikad i više nego što bi bilo primjereno povijesnoj ulozi što su je odigrali. Na njihovu pripadnost upravo hrvatskoj književnosti mi smo izuzetno osjetljivi, pa smo zato skloni pretjerivanju i kad je riječ o procjeni književne vrijednosti njihovih radova, i kad je riječ o bilo kakvom osporavanju njihove pripadnosti. Neke od razloga te osjetljivosti lako je naslutiti: književnost koja je u povijesti bila toliko ugrožena — jezično prije svega — kao što je bila hrvatska, ima prilično jake i burne obrambene mehanizme koji su u stanju proraditi i onda kad prave opasnosti nema. S druge strane, ne treba zanemariti ni sposobnost pjesnika-latinista da posluže kao legitimacija evropske pripadnosti hrvatske književnosti i njezina doprinosa zajedničkoj baštini. U takvoj je situaciji onda logično što latinisti — premda su nedovoljno poznati i nedovoljno proučeni — prolaze u našim povijestima književnosti kadikad bolje nego što bi objektivno zaslužili, bolje nego jednako vrijedni pjesnici narodnog jezika.

To, međutim, nipošto nisu svi razlozi izuzetnoga statusa tih autora, mora da postoje još neki, dublji i složeniji uzroci. Kad se čovjek pokuša upitati koji su, onda mu kao prvo pomagalo stoji pri ruci analogija s latinistima drugih evropskih naroda, npr. s talijanskima. Tada, međutim, otkriva da prave analogije nema, i da u tome leži još jedan od paradoksa povijesnoga i tradicijskog položaja hrvatskih latinista. Status latinista je, naime, u drugim nacionalnim literaturama posve drugačiji, i to u oba aspekta o kojima je dosada bilo ovdje riječi. Prvo, njihova pripadnost dotičnim nacionalnim literaturama najčešće ne biva osporena, i drugo, oni u tim nacionalnim literaturama — bez obzira na kvalitetu — ne znače onoliko koliko proporcionalno znače latinisti u hrvatskoj književnosti. I jedno i drugo lako je dokazati primjerom: nikome ne pada na pamet da ospori pripadnost Vidne *Krstijade* talijanskoj književnosti ili bar kulturi, a u isto vrijeme, to djelo — i nijedno slično — za talijansku književnost nipošto ne znači onoliko koliko nama znače djela poput *Davidijade*. Stanje je, dakle — lako je složiti se — bitno drugačije.

A nije teško razabrati ni uzroke tih razlika. Oni leže prije svega u povijesnim okolnostima u kojima se pojedina književnost razvijala. Dok je, naime, hrvatska književnost postojala na rascjepkanom teritoriju, a s obavezom da sačuva kontinuitet, druge su literature nastajale na jedinstvenom teritoriju (barem jezično i kulturno), dok se identitet podrazumijevao i praktički nije dovođen u pitanje. Ako se, dakle, drugdje ne os-

porava pripadnost latinista nacionalnoj književnosti — npr. talijanskoj — onda je to zato što je ta književnost nastala u jakim kulturnim centrima, a pripadnost tih centara talijanskoj kulturi i tradiciji nikad nije bila ozbiljno dovedena u pitanje. Latinist koji stvara u Rimu, Napulju ili Ferrari naprosto mora biti talijanski latinist, jer i ne može biti ništa drugo. Čak i kad stvaraju negdje drugdje, takvi su latinisti obilježeni svojim porijeklom (kao oni koji su stvarali u našim stranama); oni zbog toga porijekla i bivaju pozvani da negdje drugdje stvaraju. Zato njihova pripadnost ne može biti sporna.

No, ona nije ni toliko važna kao u nas. Tamo, naime, gdje su se nacionalne literature konstituirale na narodnim jezicima, i gdje je narodnome jeziku — manje ili više jedinstvenom — odlučno dat status medija literature, postepeno je ta književnost postala nosilac nacionalnoga književnog identiteta, kao npr. u Italiji. Taj je identitet bio jasan i svakome poznat, te je zato i književnost na latinskom u takvim sredinama mogla zauzeti osobit položaj: ona je na jednoj strani bila sredstvo »klasicizacije« nacionalne književnosti, njezinoga oplemenjivanja tradicijom, a na drugoj je strani predstavljala sredstvo povezivanja te književnosti s drugim nacionalnim literaturama; o tome, je, uostalom, već Curtius rekao sve što je trebalo reći. A u takvim okolnostima, očito, nije humanistička literatura nipošto mogla imati presudnu ulogu, ili bar to nije mogla na onaj način na koji ju je imala u nas: ona nije bila ni čuvar identiteta nacionalne književnosti, niti temeljno uporište njezinoga vrijednosnog sistema.

U Hrvatskoj je književnosti, naravno, drugačije. U njoj, naime, u doba humanizma — pa ni za sve ono vrijeme kad se u nas na latinskome piše — nema dovoljno jakih niti utjecajnih književnih centara u kojima bi se skupljali humanisti i gdje bi onda njihova povezanost s nacionalnim zaledem (i s literaturom na narodnome jeziku) bila jasna i nesumnjiva. Naši se ljudi školuju na strani, na strani često i stvaraju uključujući se u tuđe kulture i intelektualne ambijente. S druge strane, nema u nas ni takvih centara koji bi zračili po čitavome nacionalnom teritoriju i tako djelovali kao kohezioni faktor, dok ni sam pojam nacionalne književnosti nije odviše jasan. On se kadikad svodi na najuži zavičaj (npr. Dubrovnik) dok se u drugim slučajevima identificira sa čitavim slavenstvom, pa onda svijest o razlikama prevladava nad sviješću o identitetu, koliko god da deklaracije govore drugačije. Vezivanje uz jezik također ne donosi jasnu definiciju nacionalne literature. Pa ako u takvim okolnostima naši

humanisti rade drugdje, ili pišu isključivo latinski, onda je i njihovu pripadnost hrvatskoj književnosti razmjerno lako osporiti.

S druge strane, oni su za hrvatsku književnost izuzetno važni, prije svega zbog toga što je hrvatskoj književnosti — s tako malo kulturnih centara i tako malo autora — naprosto teško da se bilo čega odrekne. Treba stalno imati na umu da je u povijesti hrvatske književnosti literatura na latinskom često obavljala neke od poslova koje drugdje obavlja književnost na narodnome jeziku: ona pokriva neke teme, žanrove, stilove, metre i postupke koji su nacionalnoj literaturi potrebni ako želi držati korak, ali ih hrvatska književnost na narodnome jeziku nema. U hrvatskoj se književnosti neprestano osjeća da bi nastala silna praznina kad bi se latinskim djelima iz pera naših ljudi — ma gdje oni stvarali — zanjekala nacionalna pripadnost. Takve potrebe u drugim književnostima nema, pa je stoga i položaj hrvatskih latinista specifičan.

Osim toga, u vezi sa statusom tih pisaca u hrvatskoj književnosti ne smiju se zaboraviti ni drugi faktori, literarni i društveni. Treba se, npr., prisjetiti da je književnost na latinskome svuda u Evropi služila kao medijator, kao prenosilac novih tema, motiva, stilova iz jedne u drugu nacionalnu literaturu; dokazano je npr. da je ona odigrala presudnu ulogu u širenju petrarkizma. Za malu književnost kakva je hrvatska ta je uloga latinske poezije morala biti još presudnija, ponajprije zato što se njezino konstituiranje u medij literature obavljalo u velikoj mjeri baš u doba humanizma (pa je i »otac hrvatske književnosti« bio humanist), a onda i zato što je latinska poezija služila kao ohrabrenje, kad se vidjelo da su i u njoj na snazi one iste vrijednosti koje su naši autori pokušavali svarati na hrvatskome.

S druge strane, latinska je književnost bila važna i zbog univerzalnosti svoga medija. U kulturi koja je često bivala jezično ugrožena, latinski je jezik lako postajao sredstvo očuvanja narodnoga: na latinskom se pisalo zato da se ne bi moralo prihvatiti nametnuti strani jezik, pa otuda i latinski u Saboru sve do 1848. Latinski jezik i književnost na njemu su — povezujući hrvatsku kulturu s Evropom — branile tu kulturu od supremacije drugih nacionalnih jezika i kultura. No, nije se radilo samo o povezivanju s Evropom, važno je bilo i povezivanje unutar hrvatske književnosti. S obzirom, naime, da je nacionalni teritorij bio politički i jezično rascjepkan, književnost na latinskome činila je da razni krajevi participiraju na istim temeljnim vrijednostima.

Upravo zato, ima i književnost na latinskome unutar hrvatske knji-

ževnosti još jednu osobinu koja je drugdje manje naglašena: ona daleko jače utječe na književnost na narodnome jeziku nego što je to drugdje slučaj. Dojam da hrvatski pisci XVI stoljeća češće citiraju klasike i na njih aludiraju nego što to čine pisci u drugim zemljama, možda je statistička činjenica, a možda tek iluzija izazvana relativnom malobrojnošću naših pisaca i djela; sasvim je sigurno, međutim, da klasična književnost — a s njome i humanistička — igra u književnim procesima unutar hrvatske književnosti presudniju ulogu nego što je to drugdje slučaj. Hrvatska je književnost — zbog okolnosti u kojima se razvijala — zapravo bila u procesu neprestanoga konstituiranja i obnavljanja, i to zato što je njezina tradicija bivala stvarno ili prividno prekidana. U takvim prilikama, onda, javljala se klasika kao garant pripadnosti literature na narodnome jeziku pravome književnom svijetu, a ujedno i kao nit kontinuiteta uz pomoć koje se mogla uspostaviti veza s prethodnicima, s izgubljenom ili zaboravljenom tradicijom.

I upravo na tome terenu treba tražiti razloge našega prava da hrvatske latiniste smatramo svojim piscima: naime u ulozi što su je odigrali u konstituiranju i razvijanju književnosti na narodnome jeziku. Ili, da se kaže već sada: hrvatski latinisti su naši zato što su na nas bitno utjecali.

To, uostalom, jedino i može biti kriterij pripadnosti nekoga pisca nacionalnoj književnosti: činjenica, naime, da je on na razvoj te književnosti utjecao, da joj je dao neki bitan doprinos upravo kao nacionalnoj književnosti. Pri tome pak treba imati na umu da se takav njegov status može vidjeti istom u retrospektivi. Dok procesi traju, sam pisac čiji je status sporan, i pisci oko njega, ne moraju biti svjesni ni toga utjecaja ni njegove važnosti; istom iz povijesne perspektive vidi se da je on neku važnu ulogu odigrao i da zato i pripada nacionalnoj literaturi.

Svi su drugi kriteriji, reklo bi se, sporni, osobito u takvoj književnosti kakva je hrvatska. Jezični kriterij, tako, jedva da nam može biti od pomoći; čak i kod onih autora koji su stvarali na narodnome jeziku taj se kriterij može samo ponekad primijeniti, dok je u nekim razdobljima on posve dvojbjen. Lako je, naime, uočiti da je npr. jezik Tituša Brezovačkoga bliže jeziku Prešernovu nego jeziku Marulićevu; a kad se radi o autorima kakvi su humanisti, onda cijeli problem njihove pripadnosti i proizlazi upravo iz jezične dimenzije njihovih djela.

Nije drugačije ni s drugim zamislivim kriterijima. Jedan je od njih, recimo, kriterij po kojem nacionalnoj književnosti pripada onaj autor koji je stvarao na našem terenu, pa makar i na kojem stranom jeziku.

Tako, recimo, možemo dosta odlučno tvrditi da talijanske pjesme Saba Bobaljevića pripadaju ipak hrvatskoj književnosti, koliko god da se oslanjaju na talijansku književnu tradiciju: Bobaljević je svoje pjesme pisao u Dubrovniku, za naše ljude, koristeći se pri tome i iskustvima hrvatske poezije i prilagođavajući svoja djela publici koja se najvećim dijelom formirala na materijalu hrvatske poezije. Kod mnogih humanista, međutim, takav kriterij ne pomaže, s obzirom da oni rade držeći se univerzalnih poetika, pa se činjenica da stvaraju u našim krajevima u njihovu djelu praktički ni ne osjeća.

U vezi s time mogao bi biti jedan drugi kriterij, jedan aspekt koji se kod Bobaljevića nesumnjivo pojavljuje: to je oslanjanje na našu književnu tradiciju. Zamisliva je, naime, situacija da pjesnik stvara na stranome jeziku, pa čak i u inozemstvu, ali da je pri tome na njega utjecala domaća književna tradicija, da se on na njoj formirao ili bar da ga je ona presudno obilježila, pa ga zato i možemo uključiti u korpus hrvatske književnosti. Kod većine humanista, međutim, ni to nije slučaj, s obzirom da su se oni striktno oslanjali na klasiku, a klasiku su kadikad znali i oštro suprotstavljati upravo literaturi na narodnim jezicima, pa tako i na svome materinjem.

Ništa drugačije nije ni s još jednim kriterijem koji iz ovoga neposredno proizlazi: mogao je pisac stvarati na stranome jeziku i na strani, oslanjajući se pri tome na koju drugu književnu tradiciju (npr. klasičnu), ali pri tome obrađivati naše teme, spominjati naše krajeve ili uopće dopustiti da njegovo podrijetlo udari djelu kakav bitan pečat i učini ga prepoznatljivim kao dio jednoga materijalnog i duhovnog pejzaža. Ni to se, međutim, kod većine naših humanista ne događa: njihova su djela najčešće strogo žanrovski postavljena, pa su zato i tematski zadana, što znači općenita i vezana prije svega uz reminiscencije na klasiku i na slične motive, dok se domaća zbilja u njima javlja rijetko ili nikako.

Tako kao jedini pravi kriterij ostaje onaj utjecaj što ga je neki pisac izvršio na hrvatsku književnost, bez obzira gdje je stvarao, po kojim pravilima i s kojom tematikom, te bez obzira na to kako inače izgledao njegov opus. Nevolja s takvim kriterijem leži u tome što on sadrži jednu nejasnoću i jednu proturječnost; proturječnost i nejasnoća međusobno su povezane.

Nejasnoća se sastoji u tome što takav utjecaj nipošto nije moguće precizno odrediti i jasno dokumentirati, premda se njegovo postojanje može i osjetiti i povijesno pratiti. Jer, takav utjecaj — jasno je samo po

sebi — nipošto nije svodiv na neposredne reminiscencije i na jasno nasljedovanje. Ne možemo, naime, tvrditi da je na našu književnost utjecao samo onaj humanist koga hrvatski pisci u svojim djelima izravno spominju ili opet onaj koga netko od njih očito oponaša. Na književni život, jasno je, mogu presudno djelovati — i djeluju — i one pojave koje pisci ne spominju u svojim djelima, nego samo za njih znaju, o njima misle ili o njima razgovaraju, a da se pri tome u svojim djelima na njih ni ne osvrnu. U tome se smislu može odlučno tvrditi kako je postojanje takvih autora kakvi su npr. Crijević ili Pannonius i te kako djelovalo na one autore koji su pisali na narodnom jeziku: već i samo njihovo postojanje moralo je biti ohrabrenje za hrvatske pisce, a njihov ih je ugled u svijetu zacijelo i u domovini učinio utjecajnijima, te su se njihova djela i pažljivije čitala i bolje pamtila nego djela drugih, stranih autora koji nisu našijenci.

Proturječnost se sastoji u tome što su ti pisci kadikad tako snažno djelovali upravo zato što nisu stvarali na svome jeziku, nego su se obraćali evropskoj, nadnacionalnoj publici, a da su bili više vezani za matičnu sredinu, njihov utjecaj možda i ne bi bio toliki. Upravo zato, naime, što su njihova djela bivala i u svijetu prihvaćena, upravo zato što su se i drugdje pročuli, oni su znali presudno djelovati na hrvatsku književnost. Gotovo da bi se reklo: njihovo je odustajanje od vlastitog jezika bilo preduvjet da ovdje počnu nešto značiti. Ne vrijedi to, naravno, za sve: Marulić je, živeći u Splitu, i pišući mnogo hrvatski, bio svjetski pisac, premda opet ponajviše po svojim latinskim djelima. No, Marulić je autor doista izuzetnoga kalibra, što mnogi humanisti nisu. Zato se i može reći da su neki od njih tek pišući isključivo latinski, a neki i fizički otišavši odavde, postali značajni za nas i definitivno svojim djelom ušli u hrvatsku književnost; da su ostali kod kuće i kod hrvatskoga jezika, vrijednost njihova djela (jer nije svatko Marulić) ne bi možda bila dovoljna da ih hrvatska književnost prihvati s tolikim respektom. Ona ih, naime, tako zdušno prihvaća i dopušta im da na nju djeluju i da je formiraju upravo zbog svijesti da oni u naše ime, a preko svoga univerzalnog medija, djeluju, i bivaju priznati, svuda u svijetu. A djelujući na hrvatsku književnost tako, djelujući na procese u njoj i na njezine stvaraoce, oni postaju hrvatskim piscima.

Naravno, takvome bi se načinu razmišljanja mogle staviti i neke primjedbe. Dvije su među njima najznačajnije. Prva glasi ovako: ako sve autore koji presudno djeluju na hrvatsku književnost proglasimo hrvat-

skim piscima, onda moramo po analogiji zaključiti da su npr. Ovidije ili Petrarca također hrvatski pisci, zbog njihova golemog utjecaja na autore XVI stoljeća, da ostanemo u granicama onoga razdoblja koje nas u vezi s humanistima najviše zanima. Druga je primjedba još dalekosežnija: iz dosadašnjega rezoniranja kao da slijedi pomalo neobičan zaključak: da svi pisci koji su našega porijekla naprosto moraju biti naši, premda djeluju drugdje, na drugom jeziku, po drugim konvencijama i drugačije, pa možda čak i usprkos činjenici da intencionalno bježe iz ove sredine i nastoje se od nje distancirati.

Na prvu se primjedbu može odgovoriti ovako. Petrarca i Ovidije nisu naši pisci zato što djeluju na drugačiji način i bivaju drugačije primljeni i shvaćeni negoli humanisti našega porijekla. Treba se samo prisjetiti kakva je uopće koncepcija nacionalne književnosti u vrijeme kad ti pisci najjače djeluju. O toj nam koncepciji, ako ne najiscrpnije, onda najslikovitije govori *Zoranićev perivoj od slave* u djelu *Planine*. Vile što ondje sjede zapravo su nacionalne muze, pa se zato i zovu Kaldejka, Grkinja, Latinka, Hrvatica. One u krilu drže jabuke, i to sve odreda, samo što su neke jabuke veće i ljepše, a neke manje i nezrelije. Iz toga proizlazi da su sve književnosti supstancijalno iste, a samo akcidentalno različite; da nije tako, vile ne bi sve držale u krilu jabuke, nego bi svaka čuvala neko drugo voće. A ako je tako, ako su sve književnosti u svojoj biti iste, onda je važno samo na kojem su jeziku djela napisana, a još više kojoj zemlji pripadaju (Latinka drži jabuke »dvojega jezika«, tj. latinskoga i talijanskog). A to onda znači da se Ovidija ili Petrarca može opo- našati — zbog bitne sličnosti svih literatura — ali oni nikada ne mogu biti naši, nego mogu samo pridonijeti stvaranju naše književnosti, onda kad ih se nasljeđuje, kad poticajno djeluju. Djela pak što ih pišu naši ljudi padaju u krilo onoj vili koja brine za dotični jezik i dotičnu zemlju; zato latinska djela naših pisaca postaju svojina muze latinskoga jezika; otuda i dolaze Zoranićeve jadikovke o tome kako se naši ljudi posvećuju drugim jezicima, a svoj zaboravljaju, o čemu će poslije i Baraković imati slično mišljenje. Očito je, međutim, da je za nas važno što su takva djela stvorili naši ljudi, ako ni zbog čega drugog, a onda zato što su oni te tekstove mogli napisati i na našem jeziku i spustiti ih u krilo vili Hrvatici. Prirodno je onda da će rad naših humanista djelovati na pisce hrvatskoga jezika drugačije nego djelo Ovidijevo ili Petrarkino; dok djelo potonje dvojice utječe na hrvatske pisce prvenstveno svojim umjetničkim kvalitetama, djela naših humanista djeluju, bivaju posvojena, prije svega zato

što su ih napisali naši ljudi, zato što su ta djela mogla biti naša. A zbog toga, opet, i umjetnički aspekti djela naših humanista bivaju pažljivije proučeni i prijemčivije prihvaćeni. Humanisti su, reklo bi se, naši zato što nam trebaju, zato što ih se ne možemo odreći. Oni su naši zato što su samo nama toliko važni i što ih samo mi tako visoko cijenimo.

S tim je, očito, u vezi i drugi prigovor, koji ovome načinu razmišljanja zamjera stanoviti determinizam i stav prema kojemu je naše sve ono što uzmemo i za što po bilo kojem kriteriju možemo tvrditi da naše jest. Na tu se primjedbnu može odgovoriti tvrdnjom kako se kriterij koji je ovdje izložen ne može primijeniti ni na sva razdoblja ni na sve slučajeve. On vrijedi samo za one autore za koje su naši pisci — i kulturni ljudi — znali, koje su čitali i koje su — što je naročito važno — osjećali kao svoje pisce i svoje predstavnike, bez obzira zbiva li se to u trenutku dok dotični humanist još radi, ili decenijima, pa i stoljećima poslije. Nisu pak naši pisci oni za koje to ne možemo utvrditi, čija se veza sa zavičajnom književnošću i utjecaj na nju posve izgubio. Ne može, tako, biti sporno je li Crijević hrvatski pisac, ali može biti sporno je li to npr. Petrić: za Dubrovčanina se znalo u domovini, on je u njoj živio i u nju prenio svoj utjecaj, pa je i stav hrvatskih pisaca prema njemu bio time određen; za Petrića se nije znalo, njegova se veza s domovinom pokidala i tek je mnogo kasnije otkrivena, tako da i nije moglo biti nekakva njegovoga presudnog utjecaja na hrvatsku književnost. Tako onda o Crijeviću možemo s punim pravom govoriti kao o našem piscu uklopljenom u hrvatsku književnost, dok je s Petrićem drugačije: on dugo nije bio dijelom hrvatske književnosti ili hrvatske filozofije, ali bi, nakon što je kao našijenac prepoznat, to mogao postati, ako bi izvršio odgovarajući utjecaj na hrvatsku književnost.

Vrijedi, dakako, i obratno: Didak Pir je, na primjer, snažno djelovao na hrvatske autore, zato što je boravio u našim stranama i neposredno poznavao našu situaciju, ali ipak nije postao hrvatskim piscem, nego je ostao Portugalac. Marko Bruerević je, s druge strane, postao hrvatskim piscem, premda je bio rođenjem Francuz. Jasno je i zašto je tako: zato što je Didak Pir u hrvatskoj književnosti djelovao kao stranac i kao takav je bio prihvaćen, dok je Marko Bruerević djelovao kao hrvatski pisac, pa je to doista i postao.

Iz svega toga pak slijedi posve jednostavan ali i važan zaključak o našim humanistima. Hrvatskim piscima možemo smatrati one među njima koji su na hrvatsku književnost utjecali i koji su formirali i nju i nje-

zine autore, bez obzira gdje su stvarali, na kojem još jeziku, koje su teme obrađivali i na koju su se tradiciju u svojim djelima oslanjali ili pozivali. Nećemo smatrati hrvatskim piscima one humaniste koji nisu djelovali na hrvatsku književnost, pa makar u svoja djela i uveli poneki naš motiv.

To će, uostalom, vrijediti i za sve druge autore našega porijekla koji stvaraju na drugim jezicima: samo njihova prisutnost u našoj tradiciji, njihov utjecaj na tu tradiciju čini ih hrvatskim piscima, a ne njihova volja ili neki sekundarni aspekti njihovih djela. Ako njihovo djelo postoji u hrvatskoj književnosti kao djelo hrvatskih pisaca, onda oni i jesu hrvatski pisci. Ako se pak samo izdaleka za njih znade, a njihovo djelo ne živi u hrvatskoj književnosti, onda oni i nisu hrvatski pisci.

Sve je ovo potrebno kazati i zato što književnosti s atipičnim razvojem poput hrvatske imaju tu prednost da očito i egzemplarno otkrivaju neke općevažeće mehanizme književne povijesti. Tako je i u ovome slučaju. Premda se, kako smo i prije kazali, s latinistima taj problem u drugim literaturama najčešće ne javlja, on ipak tu i tamo znade iskrsnuti, osobito s latinistima malih naroda, dok će kod autora koji prelaze s jednoga na drugi narodni jezik takvih problema biti češće, i većih. Iz onoga što je ovdje rečeno može se zaključiti da će i tada vrijediti isti mehanizam kao i u primjeru hrvatskih latinista: pisac će pripadati onoj nacionalnoj književnosti u kojoj njegovo djelo živi i djeluje, a ako živi i djeluje u više literatura, onda će i pripadati raznim književnostima. Conrad će biti engleski pisac, Nabokov ruski i američki, a da se i ne spominju primjeri iz novijih jugoslavenskih literatura.

Takva nam spoznaja neće o tim piscima otkriti, doduše, ništa bitno, ali će nas ipak riješiti nekih dilema. A kad je riječ o hrvatskim latinistima, spriječit će nas da trošimo energiju na nacionalno literarno knjigovodstvo i omogućiti nam da se posvetimo važnijim pitanjima u vezi s tim autorima.